

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ТОШКЕНТ
ДАВЛАТ
ИҚТИСОДИЁТ
УНИВЕРСИТЕТИ**

**“ХАЛҚАРО МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ СТАНДАРТЛАРИГА
ЎТИШ ВА ХАЛҚАРО ТАЖРИБАНИ ЎЗБЕКИСТОНДА
ҚўЛЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ”**

**мавзусидаги
халқаро илмий - амалий анжуман
мақолалар тўплами**

ТОШКЕНТ – “ИҚТИСОДИЁТ” 2022

Махмудов А. Н.
иқтисод фанлари номзоди, доцент
Тошкент давлат иқтисодий университети
“Молиявий таҳлил ва аудит” кафедраси
Насриденов Б.М.
Тошкент давлат иқтисодий
Университети магистранти

Махмудов А. Н.
к.э.н., доцент кафедры «Финансовый
анализ и аудит»
Ташкентский Государственный
Экономический Университет,
Насриденов Б.М.
Ташкентский Государственный
Экономический Университет, магистр
Саноат корхоналарида сегментлар бўйича ҳисоботларнинг халқаро
тажрибалари

Зарубежный практика сегментарный отчетность в промышленных предприятие

Ушбу илмий мақолада тикув-трикотаж саноатини ривожлантиришнинг долзарб масалалари ва жорий даврда юзага келаётган муаммолар ва уларни ҳал қилиш бўйича зарур бўлган асосий вазифалар ва йўналишлар ишлаб чиқилди. Бундан ташқари маҳсулот ишлаб чиқариш таннархини камайтириш ва ҳисобга олишнинг чет эл тажрибаларидан амалиётда фойдаланиш тартиби илмий асосланган ҳолда ўрганилди ва таклифлар берилди. Шунингдек тикув-трикотаж корхоналарида харажатларни ҳисобга олиш ва маҳсулот таннархини аниқлашнинг таргет костинг усулини қўллаш ва хорижий тажрибаларни тармоққа жорий этиш бўйича хулоса ва таклифлар берилган.

Калит сўзлар: сегментлар бўйича ҳисобот, ўзгарувчан харажатлар, ўзгармас харажатлар, доимий харажатлар, ўртача ўзгармас харажатлар, умумий харажатлар, директ костинг, кайзен костинг, таргет костинг, маржинал костинг.

В это научный статье анализируются цели и задачи развития швейно-трикотажной промышленности. Изучен порядок удешевления производства и практического использования зарубежного опыта бухгалтерского учета, даны научные рекомендации. Также представлены выводы и рекомендации по применению методики плановой калькуляции затрат и калькуляции себестоимости продукции на швейных и трикотажных предприятиях и внедрению зарубежного опыта в отрасли.

Ключевые слова: сегментарный отчёт, переменный затрат, непереме́нный затрат, постоянный затрат, средний непереме́нный затрат, общий затрат, директ кост, кайзен кост, таргет кост, маржинал кост.

Тикув-трикотаж корхоналарида харажатлар ҳисобини самарали юритиш дастлабки ва йиғма хужжатларни айланиш тезкорлигини, қабул қилинган ички ҳисобот шакллари ва уларнинг тузилиш даврийлигини, тақдим қилиш муддатларини ҳамда ахборот тизимини такомиллаштиришга амалий ёрдам бериш каби масалаларни ўз ичига олади. Бухгалтерия ҳисобини халқаро стандартлар асосида такомиллаштириш, ахборотларни ўз вақтида фойдаланувчиларга етказиш, тижорат сирини сақланишини таъминлаш, корхона бухгалтериясини икки мустақил қисмга яъни молиявий ва калькуляция ҳисобига бўлинишини шарт қилиб қўйди.

Ўзбекистон Республикасининг кўпгина корхоналарида бухгалтерия ҳисобининг анъанавий усулларида фойдаланиб келишади ва кўпгина корхоналарда бошқарув ҳисоби юртилмайди ёки сустривожланган. Унинг кўпгина унсурлари бизнинг анъанавий бухгалтерия ва оператив ҳисобимизга, иқтисодий таҳлилимиз таркибига киради. Ўзбекистонда ҳисоб амалиётида хали маркетинг имкониятларидан тўлиғича фойдаланган эмас. Чунки кўпгина корхоналар амалиётида харажатларнинг тахминий четга чиқишларини, трансферт баҳони шакллантириш, ички ҳисоб ва аудитнинг услубиётларидаги катта имкониятларидан фойдаланилмаяпти. Тикув-трикотаж корхоналари фаолиятида ишлаб чиқариш ҳисоби - бу ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва корхона даромадини бошқариш ва ишлаб чиқариш рентабеллигини ошириш имкониятларини аниқлашда намоён бўлади. У корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ барча масалаларни батафсил ўзида акс эттириши лозим. Трикотаж корхоналарида таъминот – тайёрлов фаолияти такрор ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этиш ва унинг узлуксизлигини таъминлашга хизмат қилади. Шу сабабли, бу соҳада дастлабки ишлаб чиқариш бўйича ахборотлар йиғилади ва қайта ишланади. Бундай ахборотларнинг йиғилишида ишлаб чиқариш фаолияти муҳим ўрин тутаяди. Унда ишлаб чиқариш харажатлари таркиби, ўзгариши, уларни жавобгарлик марказлари бўйича ҳисобини ташкил қилиш, шунингдек, харажатлар ҳисоби ва таннарх калькуляциясини юритиш, сарфланган харажатлар бўйича четга чиқишларни ҳисобга олиш амалга оширилади. Менежерларга харажатлар ҳажми, уларнинг самарадорлиги тўғрисидаги ахборотларни шакллантириш вазифаси юкланади. Бунда ишлаб чиқариш зарарсизлик нуқтасининг дастлабки ҳисоб-китоблари амалга оширилади ҳамда ўзгравчан, доимий харажатлар ва фойда ўртасидаги алоқадорлик таҳлил қилинади. Тадқиқот объектимизда олиб борилган ўрганишлар шуни кўрсатдики, айрим ҳолларда бундай ахборотнинг шаклланиши тўғри ва тўлиқ ташкил этилмаган.

Ривожланган мамлакатлар тажрибасига мувофиқ харажатларни доимий ва ўзгравчан турларга ажратилиши, корхоналарда ишлаб чиқариш қувватидан тўлиқ фойдаланиш, харажатларни самарали тақсимлаш мақсадида таннархни

калькуляция қилишнинг хорижий усул ва тажрибаларини қуллаш, ишлаб чиқарилган маҳсулот таннархини тўғри аниқлаш, четланишлар ҳисоби ва таҳлилини юритиш каби имкониятларини беради. Бундай хорижий усулларга “Директ-костинг”, “Стандарт-костинг”, “ABC”, “ФКТ”, “IT”, “SCA” ва “Таргет-костинг”, “Кайзен-костинг”ларни мисол қилиш мумкин. Жаҳон тажрибасига мувофиқ бухгалтерия ҳисоби тизими молиявий ва бошқарув ҳисобига ажратилганлиги муносабати билан мамлакатимизнинг ҳисоб тизимида ҳам бу ўзгаришлар ўз аксини топмокда, маълумки хўжалик юритувчи субъектлар бошқарув тизимида фойдаланиладиган ахборотларнинг 80 фоизига яқини бухгалтерия ҳисоби ҳиссасига тўғри келади. Бу ўз навбатида уларнинг назарий ва амалий асосларини чуқур ўрганишни такозо этади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора –тадбирлар тўғрисидаги” ПК-4611-сонли қарорида, 2021 йил 25 февралдаги Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги ЎРҚ-677 –сонли қонунида бухгалтерия ҳисоби юритилишини МХХС (Молиявий ҳисобнинг халқаро стандартлари) асосида ташкил этиш ва аудитни халқаро стандартларга мослаштириш борасида аниқ вазифалар белгилаб берилган. Стратегик бошқаришнинг умумий концепциясини ишлаб чиқиш ва тамойилларини жорий этиш, бухгалтерия ҳисобини халқаро стандартларга мувофиқлаштириш, унинг услубий асосларини ислоҳ қилиш бўйича илмий изланишларни амалга оширишни талаб қилади.

Саноат корхоналарида сегментлар бўйича ҳисоботларни тузиш ва унинг аудитини амалга ошириш, бугунги куннинг долзарб мавзуларидан биридир.

Стратегик бошқарув ҳисоби корхона умумий ҳисоб тизимини тезкор-техник, бухгалтерия ва статистик ҳисоб маълумотлари билан таъминлашда ҳамда стратегик режалаштириш, прогнозлаштириш, иқтисодий таҳлил қилишни узаро боғловчи ҳосила ҳисобланади. Бу ҳисоб тизими корхона бошқарув тизимида истикболли тадбиркорлик қарорлари қабул қилиш учун зарур ахборотлар билан таъминлашга ёрдам беради. Ишлаб чиқариш харажатларининг асосий турлари иккига бўлинади, яъни доимий ва ўзгарувчан харажатларга:

Доимий харажатларга:	Ўзгарувчан харажатларга:
қатъий белгиланадиган солиқлар,	хом -ашё ва материаллар;
Амортизация ажратмалари;	Яримфабрикатлар ва бутловчи қисмлар;
Ижара ҳақи ва суғурта тўлови;	Ёнилғи-мойлаш материаллари;
Қўриқлаш хизмати харажатлари;	Транспорт хизмати
Бошқарув аппаратини сақлаш харажатлари;	Ишчиларнинг иш ҳақи ва бошқ.
Коммунал тўловлари ва бошқалар	

Ўзгармас харажатлар (TFC – Total fixed cost) - бу қисқа муддатли ораликда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига боғлиқ бўлмасдан шаклланадиган харажатлар (маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми ошганда ҳам, камайганда ҳам қиймати ўзгармайди).

Ўзгарувчан харажат (TVC – Total Variable Cost) – маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига боғлиқ бўлган харажатлар, яъни маҳсулот ҳажми ошган ёки камайганда ўзгарадиган харажатлар. Улар Q га боғлиқ функция бўлиб, $TVC(Q)$ кўринишида ёзилади. **Умумий харажатлар (ТС - Total Cost)** - қисқа муддатли ораликда маълум миқдорда маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланган ўзгармас ва ўзгарувчан харажатларнинг йиғиндисига тенг бўлади:

$$TC = TFC + TVC(Q)$$

(МС -Чекли харажат Marginal Cost) - ишлаб чиқариш ҳажмини кичик миқдорга (одатда бир бирликка) оширишга сарфланган қўшимча харажатдир.

$$MC = \frac{\Delta TC}{\Delta Q} = \frac{\Delta(TFC + TVC)}{\Delta Q} = \frac{\Delta TFC}{\Delta Q} + \frac{\Delta TVC}{\Delta Q} = \frac{\Delta TVC}{\Delta Q} = M$$

Умумий харажатлар (ТС - Total Cost) - қисқа муддатли ораликда маълум миқдорда маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланган ўзгармас ва ўзгарувчан харажатларнинг йиғиндисига тенг: $TC=FC+VC(Q)$

Бу ерда **FC- Fixed Cost, ўзгармас харажат, VC- Variable Cost, ўзгарувчан харажатдир.** Агар бу жараёнларни график кўринишда ўрганадиган бўлсак, умумий харажат чизиғи ўзгармас ва ўзгарувчан харажатлар чизиқларини қўшиш билан ҳосил қилинади. **Ўртача ўзгармас харажатлар** эса бир бирлик маҳсулотни ишлаб чиқариш учун сарфланган ўзгармас харажатлар ўртача ўзгармас харажатлар деб аталади, $AFC/ TFC= Q$ бу ерда:

AFC – ўртача ўзгармас харажатлар; **TFC** – умумий ўзгармас харажатлар;

Q – ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори. Бир бирлик маҳсулотни ишлаб чиқариш учун сарфланган ўзгарувчан харажатлар ўртача ўзгарувчан харажатлар деб аталади. Бу ерда куйидагича формула булади: $AVC(Q)= TVC$

AVC (Q) – ўртача ўзгарувчан харажатлар; **TVC (Q)** – умумий ўзгарувчан харажатлар; **Q** – ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори.

Ўртача умумий харажатлар -бир бирлик маҳсулотни ишлаб чиқариш учун қилинган жами харажатлар ўртача умумий харажатлар деб аталади. $ATC=TC/$

ATC – ўртача умумий харажатлар; **ТС** –умумий харажатлар;

Q – ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори. Қисқа муддатли ораликда алоҳида олинган корхонанинг умумий ва ўртача харажатлари динамикаси ушбу формула асосида аниқланади: $AFC + AVC =TFC+TVC/ Q$

Замонавий Таргет –костинг (Япончада генка кикаку) 1960 йилларда Японияда пайдо бўлган. Биринчи бўлиб, ушбу методни 1965 йилда Toyota корпорацияси ўз амалиётида фойдаланган.1980 йилларга келиб, АҚШдаги саноат корхоналари ва Япониянинг ривожланган намунавий модели асосида ўзларида ушбу усулни ишлаб чиқди. Таргет –костинг концепцияси таннархни пасайтириш стратегиясини, яъни товарлар ишлаб чиқаришни режалаштириш

вазифаларини, харажатларни назорат қилиш ҳамда бозор қийматига мос келувчи мақсадли таннарх калькуляциясини аниқлаш усулларида иборатдир.

Тадқиқотда тикув-трикотаж саноати корхоналарини ривожлантиришнинг долзарб масалаларини ўрганишда тизимли ва қиёсий таҳлил, гуруҳлаш, тармок корхоналарини ривожлантиришда эксперимент, адаптив усуллар, интеграцион ёндашувлар, соҳада бизнесни ўсишини таъминлайдиган сиёсатни ишлаб чиқишда жаҳон амалиёти услубларидан фойдаланиш ҳамда такомиллаштириш масалалари бўйича халқаро тажрибалар таҳлили ва апробациясидан фойдаланилди.

Ўзбекистон шароитида молиявий бозорда омон қолиш эҳтимолининг асосий омиллари бориб юқори фоиз ставкаларига ёки қарзни молиялаштиришнинг унчалик қулай бўлмаган шартларига боғлиқ бўлиб қолади. Бизнинг таъкидлашимизча бу тизимнинг ўзига хос афзалликлари мавжуд:

Биринчидан - харажатларни етарли даражада минималлаштириш имконини беради.

Иккинчидан - бозор конъюктурасининг мавжуд шартлари режали молиявий натижаларни олишни таъминлайди.

Учинчидан - харажатларни назорат қилиш ва бозор талабларига мос келувчи мақсадли таннархни олдиндан аниқлашга, шунингдек бозор талаби ва харидорларнинг мўлжалига қараб ишлаб чиқарилаётган маҳсулот муддатлари ва сифатини белгилаш имконини беради.

Тўртинчидан - нархларни максималлаштириш, режалаштириш, маҳсулот хажмини сотиш ҳисобига, шунингдек ишлаб чиқарилган маҳсулот таннархини пасайтириш ҳисобига ташкилотларнинг молиявий натижаларини максималлаштиришни таъминлайди.

Бешинчидан - бозор шароитларини, корхоналарнинг мулжалланган даромадини олдиндан белгилаб, яъни маҳсулотга кетадиган мақсадли харажатларни аниқлаш имконини беради.

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, мамлакатимиз иқтисодиётини ривожлантириш энг муҳим масала бўлса, саноат корхоналарини ривожлантириш ва хорижий тажрибаларни, соҳага кластер тизимини жорий этиш муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2020 йил 24 февралдаги ПҚ-4611-сонли қарори <https://lex.uz/docs/4746047>

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини ислоҳ қилишни янада чуқурлаштириш ва унинг экспорт салоҳиятини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2019 йил 12 февралдаги ПҚ - 4186 қарори.

3. Хасанов Б.А., Ғаниев З.У., Мухаммедова Д.А. Бошқарув ҳисоби.

Т.-Iqtisod-Moliya. 2018.-280 б.